

ŞEMSEDDİN SÂMÎ'NİN HURDE-ÇİN ADLI ESERİ

MEHMET ATALAY*

Özet

Şemseddin Sami (1850-1904), Tanzimat sonrası Türk edebiyatının ünlü gazetecisi, lügat ve dil bilgini, tiyatro ve roman yazarıdır. Burada orijinal metni sunulan Hurde-çîn (1302), yazarın Fars edebiyatından seçmiş olduğu birtakım şiirlerin tercüme ve izahından oluşmaktadır. Yazar bu eserini, Muallim Nâcî'nin (1850-1893) Hurde-furûş (1302) adlı eserinden esinlenerek hazırlamıştır.

Anahtar kelimeler

Şemseddin Sâmî, Türk Edebiyatı, Fars Edebiyatı, şiir, nesir, latife, tarih.

ŞEMSEDDİN SAMÎ'S WORK NAMED HURDE-ÇİN

Abstract

Şemseddin Sami (1850-1904) is renowned journalist, lexicographer, linguist, and also theatrical text and novel writer of the Turkish Literature of the post Tanzimat era. Hurde-Çin which is presented here with its original text, consists of some translation of poems which were selected by his author and their interpretations. Author wrote this work inspiring the work of Muallim Naci (1850-1893), named Hurde-furuş(1302).

Keywords: Şemseddin Sami, Turkish Literature, Persian Literature, Poetry, Prose, Humor, History

HURDE-ÇİN

İfâde-i merâm

Bilmem ne hikmettir ki insan, temettu'-i mâddîde ekseriyâ şerîk istemediği halde istifâde-i fikriyyesini, elinden gelse, âleme ta'mîm etmek hevesinde bulunur: Her ne işitse, her ne görse, her ne bilse, rastgelene söylemek, göstermek, anlatmak için, vesîleye muntazırdır.

Hele eğlencelerini edebiyat mütâlaasında arayanlar, o mesîre-i ezhânda -nazar-ı hayretlerini celb veya inşirâh ve teessür-i derunlarını da'vet edecek- hiçbir şeye rastgelmezler ki kalplerinde onu birine nakletmek arzusunu uyandırmassın. Fakat

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı. mehmet_atalay1955@hotmail.com

heyhât! Yakarışlarında hayâlâtla müteessir olamayacak kadar kesif bir cismanî tesâdüf eder veyahut o da bulunamayıp, o nükte yürekte bir akîde ve onun verdiği lezzet bir dâğ ve derd olur.

Ebnâ-yı cinsimiz hakkında umûmiyet üzere beyan ettiğimiz efkâr dâimâ kendimizde hissettiğimiz hâle müsteniddir. Karînin kalbine kim râh-yâb-ı hulûl olmuş, başkasının zihnine kim tarîk-ı nüfûz bulabilmiş ki kıyas-ı nefis olmasa, böyle derûnî ahvâlden umûmiyet üzere beyân-ı mütâlaada bulunabilsin?

Böyle olduğu halde, müsaade buyurulsun, sözü umûmiyetten husûsiyete nakledeyim.

Her ne vakit -demir gibi soğuk ve demir kadar ağır olan- ciddiyattan usanır, vazife edindiğim meşguliyetten yorulursam, zihnî ve cismanî yorgunluk almak için, eş'âr-ı Fârisîden istimdâd etmek benim için eskiden hâsıl olmuş bir ülfettir. Niçin Fârisîyi tercih ediyorum? Zaten Acem mukallidliği ile mütthem olan eski Osmanlı şuarâsının âsârında ve alehusus üç-beş seneden berilisanımızın şive-i letâfetine efkâr ve hayâlât-ı cedîdeyi karıştırarak- şâyân-ı takdîs bir çığır açan nev-resîdegân-ı şuarâmızın eserlerinde bin senelik İran şuarâsının âsârındaki letâfet yok mudur, diyeceksiniz. Bizim şuarâ-yı cedîdemizin âsârına diyeceğim yok, belki bu usûl-i cedîde-yi, tâ ibtidâ-yı zuhûrunda, en şevkli alkışlarla tebrik edenlerin birincilerindenim. Lâkin bunlar el'an mahduddur; eski şuarâmızın âsârında ise İran şuarâsının eş'ârındaki letâfet, onlardaki mahâret, onlardaki selâset yok mu, yoksa bana mı öyle geliyor. Sevmek, hazzetmek her vakit esbâb-ı mûcibe ile olmaz, tabiat bu ya, eş'âr-ı Fârisîden ziyâde hazzediyorum; lâkin zannederim ki büyük Bonapart'ın Avrupa dilleri hakkında olan meşhur bir taksîmi ciddî sûretle telakkî ve Asya lisanlarına dahi tatbîk olunmak lâzım gelse, Fârisî hakkında: "Şiir için yaratılmış bir lisandır ve şiir o dil için icad olunmuştur" denilebilir.

Her halde, bu kabilden olarak, vird-i zebân-ı mütâlaam olan kitapların içinde, tenevvü'leri hasebiyle en ziyâde merâkımı celbedenler bir iki tezkiretü'ş-şuarâdır. İşte başlıca bunların içinde yukarıda tarif ettiğim hissiyâtı münebbih birtakım hikmet-âmîz ya sûzişli mebnî ale'l-hikâye ve latîf beyitler öteden beri havsala-i hıfzımda dolaşıp durmakta iken, bir de geçen gün üstâd-ı şuarâ-yı zamâne Muallim Nâci-i yegânenin *Hurde-furûş* unvân-ı tevâzu'-kârânesi altında bu kere neşrettiği -küçük ve fakat serâpâ lübb ü ma'nâ- eseri elime geçti. Mukaddimesini okudum, kendi hissiyâtımın tasvîri zannettim.

İnsan kendi hissiyâtını başkası tarafından tasvir olunmuş görmekten aldığı lezzeti bir şeyden almaz. Muallim'in dahi nazar-ı takdîr ve intihâbına mazhar olan eş'âr-ı Fârisî, onlar da tezkiretü'ş-şuarâ kitaplarından me'hûz! Yalnız eş'âr o eş'âr değil.

Ne zararı var? Yol açıldı, usul kondu, pey-rev olmaktan başka bir şey kalmadı. Taklîd âdetim değil iken, *Hurde-furûş*'un arkası sıra *Hurde-çîn* oldum.

Şemseddin Sami, İstanbul 22 Ramazan 1302

HURDE-ÇİN**Hurde 1**

میازار موری که دانه کش است که جان دارد و جان شیرین خوش است
سیاه اندرون باشد و سنگدل که خواهد که موری شود تنگدل¹

Tercüme

“Dane toplayan karıncaya ilişme, zira canı vardır, can ise tatlıdır. Bağrı kara ve taş yüreklidir o âdem ki bir karıncanın muztaribü'l-kalb olduğunu ister.”

Mütâlaa

Şuarâ-yı İrân-zemînin üstâd-ı nâmdârı ve belki bütün nazm-gûyân-ı âlemin sâ-lârı Hazret-i Hakîm Firdevsî'nin bu iki beyti o kadar sâde, o kadar tekellüfsüzdür ki ciyâdeti tekellüf ve tumturâk-ı elfâzda arayanlar, belki -en ileriye düşürdüğü-müz- bu hurdemizi tezyîfe kalkışılar; lâkin bunun -zâten matlûb ve makbûl olan-sâdeliğiyle beraber meâli, ta'mîk-ı zihinle düşünülecek olsa- kâffe-i hikmetlerin nokta-i ictimâi denilecek kadar hakîmâne ve ilm-i ahlâkın hulâsası denilebilecek bir düstûr-ı yegânedir.

Şeyh-i bozorgvâr Sa'dî-i Şîrâzî'nin, Şehnâme'nin bu kadar yüz bin beyti içinden, bu dört mısraı seçip nakletmesi de bu müddeâmızı isbâta kâfidir. Şeyh-i müşârünileyh naklettiği bu iki beyte şu beyitle fâtiha-hvân olmuştur:

چه خوش گفت فردوسی نیکزاد
که رحمت بر آن تربت پاک باد²

“Türbe-i pâkine rahmet olsun! Firdevsî-i âlî-tebâr ne güzel söylüyor!”

Mütâlaa

Hazret-i Şeyh bu beyitle takdîr ve takdîs ederek, Hakîm-i Tûsî'nin kelâm-ı sulh-perverânesini naklettikten sonra, bu iltizâmı cebânetine haml olunmasını korkusuyla, şecâatine yemin ederek, onu izah makamında buyuruyorlar ki:

به مردی که ملک سراسر زمین
نیرزد که خونی چکد بر زمین³

¹ Bostân-ı Sa'dî, s. 87.

² Bostân-ı Sa'dî, s. 87.

Tercüme

“Mertlik hakkı için bütün rûy-ı arzın mülkü bir damla kanın yere damladığını değmez!”

Hurde 2

نادر العصر امیدی مظلوم کو بناحق شهید شد ناگاه
شب بخوابم بیامد و فرمود کای ز حال درون من آگاه
بهر تاریخ قتل من بنویس آه از خون ناحق من آه

Tercüme

“Asrımızda emsâli nâdir bulunan mazlûm Ümîdî ki ansızın nâ-hak yere şehid oldu, gece âlem-i ma'nâda bana gelip dedi: Sen ki hâl-i derûnumdan âgâhsın; katlime tarih olmak üzere, şunu yaz: “Ah! Benim haksız kanımdan ah!”

Mütâlaa

Ümîdî, Şah İsmail zamanında Tahran'da yetişip, Şiraz'da tahsîl-i ilm ü hüner ve tıp taleb etmiş bir şâir-i şîrîn-zebân idi. Genç yaşında şerbet-i şehâdeti nûş etmiş olmakla, hakkında şuarâ-yı muâsırîninden Efdal Nâmi-i Şîrâzî bu kıt'a-i müessireyi söylemiştir.

Hurde 3

ما یوسفِ خود نمی فروشیم
تو سیم سیاه خود نگه دار⁴

Tercüme

“Biz Yusuf’umuzu satmayız, senin kalp akçan senin olsun.”

Mütâlaa

Hvâce Yusuf-i Endekânî gâyet hoş-elhân bir mutrib-i mâhir olmakla, evlâd-ı Timur’dan Baysungur’un mülâzemetinde bulunup, müşârünileyh kendisini meclisinden aslâ ayırmadığı halde, Şîrâz hâkimi İbrahim kendisini defâtle yanına da’vet ve musırrâne taleb etmiş ve nihâyet celb için yüz bin dinar göndermiş olduğundan, Baysungur, mülâtefet tarîkıyla bu beyitle cevap yazmış.

³ Bostân-ı Sa’dî, s. 52.

⁴ Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 265.

Hurde 4

رفتم سویِ خطیره و بگریستم بزار از هجرِ دوستان که اسیرِ فنا شدند
ایشان کجا شدند چو گفتم خطیره هم داد از صدا جواب که ایشان کجا شدند⁵

Tercüme

“*Mezârîstan tarafına gidip, esîr-i fenâ olan dostların hecr ü iştiyâkından hüngür hüngür ağladım. Onlar nereye gittiler, diye bağırdığımda, mezârîstan dahi aks-i sadâ kuvvetiyle, cevap vererek: “Onlar nereye gittiler!” dedi.*”

Mütâlaa

Bu kıt'a şâir-i hakîm Husrev-i Dihlevî'nin olup, hakkâ ki dünyada sevgili canlardan ayrılmış hazîn canları ağlatacak ve bizim gibi oturup kalkan, gülüp oynayan, söyleyip konuşan bu kadar âdemlerin, her gün nâ-bedîd olup, nereye gittiklerini ve daha doğrusu nereye gittiğimizi anlamaktan âciz olan bîçâre insanı bir kat daha veleh ve hayrete daldırıp, ölüm denilen hayattan daha muğlak bir muammânın önünde lernâk-i dehşet edecek bir hâtif hükmündedir. Hele cesedlerimizi yutup kara bağrında saklayan mezarlığın dahi sâilden ziyâde ma'lûmâtı olmayıp da aks-i sadâ kuvvetiyle, mütehayyirâne: “Onlar nereye gittiler!” diye bağırması sanki “Ben de sana soruyorum” demesi pek şâirâne ve hem de hakîmâne düşmüştür.

Hurde 5

صِرصرِ حادثه بر خاست پیِ خواری ما داد بر باد بر و برگِ جهانداری ما
آفتابِ فلکِ رفعتِ شاهی بودم برد در شامِ زوالِ آه سیه کاری ما
چشم از جورِ فلکِ گنده چو شد بهتر شد تا نبینم که کند غیرِ جهانداری ما
اد افغان بچه ای شوکتِ شاهی بر باد کیست جز ذاتِ میرا که کند یاری ما

Tercüme

“*Havâdis ve vukûât sarsarı bizim harâbiyyetimiz için kalkıp, bizim padişahlığımızın ser ü sâmanını berbâd etti. Felek-i rif'atin âfitâb-ı tâbânı idik, ah! Ki kendi harekâtımızın seyyiesi onu şâm-ı gurûba erdirdi! İsâbet ki cevr-i felek gözlerimi çıkardı da bizim padişahlığımızın ağyâr elinde olduğunu görmüyorum. Efgân ki bir gulâm şevket-i saltanatı berbad etti! Şimdi zât-ı müberrâ-yı Cenâb-ı Kibriyâ'den başka bana kim yâr olur?*”

⁵ Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 185.

Mütâlaa

Bu birkaç beyit, Bengale hükümdarı iken, mülkü İngilizlerin yed-i gasbına düşmüş ve muahharen ref[^]-i livâ-yı isyan eden tevâbiinden gulâm-ı kâdir tarafından gözleri çıkarılıp nâ-bînâ kalmış olan Ebu'l-Muzaffer Mürevvicüddin'in ol babdaki kasîde-i sûznâkindandır. Müşârünileyh fusahâ-yı şuarâdan olup, şiirinde Âfitâb tahallüs ederdi.

Hurde 6

نه از يعقوب آثاری نه از يوسف نشان دیدم
عزیزان يوسف ار گم شد چه شد يعقوب را باری

Tercüme

“Ne Ya ‘kûb’ dan eser ne Yusuf’tan nişan gördüm. Ey azizler, Yusuf kaybolduysa, ya Ya ‘kûb’ a ne oldu?”

Mütâlaa

Bu beyt-i ma‘nîdâr, Herat şuarâsından olup, Irak hükümdarı Sultan Ya‘-kûb’un nezdine ilticâ etmiş olan Bennâyî'nindir ki Sultân-ı müşârünileyhin birâderi Yusuf Bey'in vefatı ve kendisinin birkaç gün kapanması üzerine söylemiştir.

Hurde 7

گفت انوری که از سببِ بادهای سخت ویران شود عمارت و کهسار بر سری
در روزِ حکم او نوزیدست هیچ باد یا مرسل الرِّیاح تو دانی و انوری

Tercüme

“Enverî, şiddetli rüzgârlar sebebinden ma‘mûre-i cihân harâb olup, cibâl-i mürtefianın baş aşağı yıkılacağını söylemişti. Onun hükmetmiş olduğu günde ise aslâ rüzgâr esmedi. Ey rüzgârlar müvekkili olan Melik! Bu işin sır ve hikmetini sen ile Enverî bilirsiniz.”

Mütâlaa

Şâir-i meşhûr Enverî ilm-i hey'et ve nücûmda dahi mâhir idi. Zamanında seyyârâtın beşiyle güneş ve ay burc-ı mîzânda tesâdüf etmişler. Enverî bu kırânın vâki olacağı gece -binâları yıkacak, eşcârı yerlerinden koparacak- bir şiddetli rüzgâr eseceğini hükm ve i‘lân etmekle, halk mütevahhiş olup o gece herkes evinden dışarı çıkarak kemâl-i dehşetle o kıyâmete muntazır oldukları halde, hava o kadar sülîmanlık olmuş ki birisi Merv câmiinin üzerine bir mum diktiği halde, mumu söndürecek kadar rüzgâr esmemiş. Bunun üzerine

nükte-gûyân-ı zamandan biri yukarıdaki kıt'ayı söylemiştir. Enverî'nin hâmîsi bulunan Sultan Sencer kendisini celb ile, böyle nâ-savâb hükümler i'lânından itâb ettiğinde, Enverî bu gibi ahvâl-i semâiyyenin hükmü bazı defa geç zuhur eder diyerek, yine hükmünün iltizâmında ısrar etmiş; halbuki o sene Merv civârlarında harmanları savuracak kadar rüzgâr esmemiş. Enverî bu hâli görünce, hicâb ve korkusundan Merv'i terk ile Belh'e kaçmış ve bir süre sonra oradan dahi ahâlî kendisini tard etmeye kalkışınca, felekten şikâyet makamında bir kaside inşâd ederek, başında demiş ki:

ای مسلمانان فغان از جورِ چرخِ چنبری
وز نفاقِ تیر و قصدِ ماه و کیدِ مشتری⁶

Tercüme

“Ey Müslümanlar! Çarh-ı devvârın cevrenden, Utarid'in nifâkından, Ay'ın kasından, Müşteri'nin mekr ü hîlesinden feryad!”

Mütâlaa

Enverî, Haveran memleketinde neş'et etmiştir ki oradan -her biri kendi sınıfında ferîd-i dehr olan- diğer üç zat dahi yetişmiş olmakla, şâirin biri derdini şu kıt'aya cem' etmiştir:

خواجه ای چون بو علی شادان وزیر نامدار عالمی چون اسعد مهنه ز هر شری بری
صوفی صافی چو سلطان طریقت بو سعید شاعری قادر چو مشهور خراسان انوری

Tercüme

“Vezîr-i nâmdâr Ebû Ali-yi Şâdân gibi bir ehl-i siyâset⁷, her şerden berî olan Es'ad-i Mihne gibi bir âlim, Sultân-ı tarikat Ebû Saîd gibi bir sûfî-i sâfî, Horasan'da şöhret sâhibi olan Enverî gibi muktedir bir şâir!”

Mütâlaa

Müşârünileyh Es'ad-ı Mihne'nin Melikşâh'ın huzûrunda Hücetülislâm İmâm-ı Gazzâlî ile münazaraları vukû' bulup, Gazzâlî'ye mezhebini sormasıyla, Hazret-i İmâm'ın “Akliyyâtta mezhebim bürhan ve şer'ıyyâtta Kur'an'dır” cevâb-ı hakîmânesini vermiş olduğu meşhurdur.

Hurde 8

تا چشم مرا دستِ قضا میل کشید

⁶ Dîvân-ı Enverî, I, 469.

⁷ Tuğrul b. Mîkâil-i Selçukî'nin veziridir. Adl ü tedbirde meşhurdur. (MN)

فریاد ز عالم جوانی بر خاست

Tercüme

“Dest-i kazâ benim gözlerime mil çekince, gençlik âleminde bir vâveylâdır koptu!”

Mütâlaa

Bu beyt-i telehhüf-âmîz -evsâf-ı hamîdesi kütüb-i tevârîhde mestûr olan Sultan Toğaşah'ın nağme-i feryâd ü figânıdır ki İbrahim b. Neyyâl ile vaki olan muhârebesinde esir düşüp, ol gaddârın emriyle genç yaşında gözlerine mil çekilmişti. Amm-i bozorgvârı Tuğrul Bey İbrâhîm-i Neyyâl'i diyâr-ı ademe gönderip intikamını almış ve yeğenin bu beytini işittiğinde, zârî zârî ağlayarak: “Henüz dünyâyı görmekle doymamış olan o nev-civâna keşke iki gözümden birini vermeye muktedir olaydım!” demiş.

Toğaşah Nişabur'da saltanat sürmekte iken, bir gün nüdemâsından biriyle tavla oynarmış, bir se-şeş istiyormuş, se-yek gelmiş; mecliste bulunan şâir-i meşhûr Ezrakî bunun üzerine bedâhетен şu kıt'ayı söylemiş:

گر شاه سه شش خواست دو شش زخم افتاد تا ظن نبری که کعبتین داد نداد
شش چون نگر بست هیبت شاه از خدمت شاه روی بر خاک نهاد⁸

Tercüme

“Şah se-şeş istediği halde se-yek geldiyse, zannetme ki zar haksızlık etti; lâkin şeş şâhin heybetini görünce, karşısında durmağa muktedir olamayıp, yüzükoyun yere kapandı.”

Hurde 9

شاهها فلکت اسب سعادت زین کرد
وز جمله خسروان ترا تحسین کرد
تادر حرکت، سمند زرین نعلت
ننهد به زمین پای، زمین سیمین کرد⁹

Tercüme

“Ey padişah! Felek rahş-ı saâdeti hazırlayıp, ona binmek üzere, umûm hü-kümdarların içinden seni intihâb etti. Seyr ü hareketinde, altın nallı atın ayağı yere değmesin diye, yeryüzünü gümüşle kapladı.”

⁸ Krş. Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 59.

⁹ Metin: ننهد به زمین Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 54.

Mütâlaa

Bu kadar yüksek bir fikir ve hayâl-i şâirânevi hâvî olan bu rubâî bedâheten söylenmiştir ve söyleyen bir kadındır. Hüsn ü ân ve zarâfeti, mahâret-i şâirâneviyesiyle mütenâsib olan Mehesti-yi Debîrî'dir ki Sultan Sencer'in mahbûbesi idi. Bir akşam Mehestî Sultan'ın meclisinden dışarı çıkmaya kalkınca, Sultan ale's-sabâh azîmeti tasmîm etmiş olduğundan, havaya bakmasını emretmiş ve Mehestî çıkıp kar yağmış olduğunu pencereden görünce, huzûr-ı sultâna dönüp bu rubâî ile cevap vermiş ve bu rubâîsi müşârünileyhânın Sultan Sencer'in mukarrebîn-i hâssı sırasına geçmesini mûcib olmuş.

Hurde 10

کفر چو منی گزاف و آسان نبود
محکمتر از ایمان من ایمان نبود
در دهر چو من یکی وان هم کافر
پس در همه دهر یک مسلمان نبود¹⁰

Tercüme

“Benim gibi bir âdemin tekfîri kolay değildir; benim imanımdan muhkem iman olamaz. Dehr benim gibi ancak bir âdem yetiştirmiştir. O da kâfir olur-sa, demek ki dehrde hiçbir Müslüman yoktur.”

Mütâlaa

Bu rubâî, hükemâ-yı İslâm'ın âb-ı rûyu olan Ebû Alî Sînâ'nındır. Biraz tefâhuru hâvî olmakla beraber, hiç mübalağalı olmayıp, ayn-ı hakîkattir. Her asır ve zamanda, her diyar ve memlekette, her din ve mezhebde, cühelâ-yı mutaassıbının erbâb-ı fazl ü kemâle karşı yek-tâ silahları, tekfirdir. Âlem-i İslâm'ın medâr-ı iftilhârı olan hakîm-i müşârünileyh -ki hikmet ve tıpta ne kadar âlim ise, tefsir ve hadiste dahi o kadar mütebahhir idi; akaidde nasıl yek-tâ idiyse, şer'îyyâta dahi ol dereceden pek dîn değildi. O bile cühelânın seng-i tekfîrinden kurtulamamıştır. Müşârünileyhin eceli takarrübünde söylemiş olduğu şu rubâî de zikre şâyândır:

از قعر گِلِ سیاه¹¹ تا اوج زحل¹²
کردم همه مشکلاتِ عالم را حل
بیرون جستم ز قیدِ هر مکر و حیَل

¹⁰ Tercüme Eserler, s. 57.

¹¹ O vakit âlem-i şemsin merkezi küre-i arz bilinirdi. (MN)

¹² O vakit bilinen gezegenlerin en uzağı Zühal idi. (MN) زحل: Metin

هر بند گشوده شد بجز بند اجل¹³

Tercüme

“Bu muzlim küre-i arzın merkezinden âlem-i şemsin müntehâsına kadar olan kâinat hakkında âlemin müşkilâtını hallettim. Bana kurulan bu kadar de-sâyis ve tezvîrât tuzağından kurtuldum: Her mesele hallolundu, ecel mesele-sinden başka.”

Hurde 11

هنگام آنکه گل دمد از صحن بوستان رفت آن گل شکفته و در خاک شد نهران
هنگام آنکه شاخ شجر نم کشد ز ابر بی آب ماند نرگس آن تازه بوستان¹⁴

Tercüme

“Bahçelerde güller açıldığı bir mevsimde, o açılmış gül gitti, toprağın içi-ne nihan oldu! Ağaç dallarının havadan cezb-i âb-ı hayât ettikleri bir eyyâm-da, o tâze bahçe nergisi susuz kalıp kurudu!”

Mütâlaa

Bu iki beyt-i dil-sûz şâir-i meşhûr Am‘ak‘ındır ki Sultan Sencer‘in Mah-mud b. Melikşâh‘ın taht-ı nikâhında bulunan sevgili kızı Mah Melek‘in vefâtı hakkında söylemiştir. Sultan Sencer bu kızını ziyâdesiyle sevip, firâk-ı ebedî-sinden dil-hûn olmakla, artık ağlamaktan başka bir şeyde zevk ve teselli bula-maz olduğundan, mersiye nazmında mahâret ve şöreti olan Am‘ak‘ı, kendi-sini mersiyelerle ağlatmak için, Buhara‘dan celbetmek istemiş ise de şâir o vakit çok ihtiyar ve gözlerinden rahatsız olduğundan, bizzat gidemeyip bir mersiye göndermiş ki bu iki beyit ondandır.

Hurde 12

الغ بیگ آن شاه جم اقتدار که دین نبی را ازو بود پشت
ز عباس شهد شهادت چشید شدش سال تاریخ “عباس کشت”

Tercüme

“İktidarcâ Cemşid ka‘bında bir padişah ve Hz. Peygamber‘in dinine poşt u penâh olan Uluğ Bey, Abbâs‘ın elinden şehd-i şehâdeti müş etti; târîh-i şe-hâdeti de “عباس کشت” (yani Abbas öldürdü) ta ‘bîridir.”

¹³ Metin: جز بجز

¹⁴ Dîvân-ı Am‘ak-ı Buhârî, s. 199; Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 53.

Mütâlaa

Uluğ Bey, Timurleng'in hafidi olup, ulûm ve fûnûn-ı mütenevviada ve alelhusus hey'et ve nücumda yek-tâ bir pâdişâh-ı hakîm idi ki fûnûn-ı mezkûrede kendisinden sonra beynelislâm ulemâ yetişemeyip, o asrın evâhirinde Avrupa'da Kopernik'in zuhûruyla, ilm-i hey'etin esâsı değiştiiğinden, Uluğ Bey bi-hakkın ve bi'l-vücûh beynelislâm erbâb-ı hey'etin hâtimi addolunabilir. Erbâb-ı fazl ü kemâl, aksâ-yı merâtib-i beşeriyeye nâil oldukları halde, yine muâvedât-ı felek-i sifle-perverden rehâ-yâb olmadıklarına bir nümûne olmak üzere, fen ve hikmette ferîd-i asr olan o hükümdâr-ı fezâil-şîâr, müddet-i saltanatında her taraftan yüz gösteren bunca a'dâ ile uğraştıktan sonra, âkıbet kendi oğlu Abdüllatîf dahi aleyhine kalkışmış ve taht ve tâcını elinden kapmakla da kanâat etmeyip, -kendi mahsûl-i ömründen ağıyâra kaçmaktan ise yine oğluna ilticâ etmeyi pederle evlâd beynindeki revâbit-ı şefkat mukteziyâtından addeden- öyle bir hükümdâr-ı hakîmi Abbâs nâm-ı lâînin yediyle şehid ettirmiştir. Bunun üzerine şuarâdan biri hakkında yukarıdaki kıt'a-i târîhiyyeyi söylemiştir.

Hurde 13

دیشب ز سر صدق و صفای دل من
در میکده آن روح فزای دل من
جامی به من آورد که بستان و بنوش
گفتم نخورم، گفت برای دل من¹⁵

Tercüme

“Dün gece kalbimin sıdk u safâsı âsârından olmak üzere, meyhânede gön-lümün medâr-ı hayâtı olan zat bana bir kadeh getirip, al iç dedi, içmem dedim; benim hâtırım için, dedi.”

Mütâlaa

Ehl-i safânın mey ve meyhânesi ne olduğunu göstermeye bir delîl-i kâfi olan bu rubâî -secdeye varmış olduğu halde, cânını cânânına teslim etmiş- bir ehl-i dilin elinde bulunmuştur. Bu zat meşâhîr-i şuarâdan Mevlânâ Lutfullâh-ı Nisâbûrî'dir ki mülûk-i zamandan pek çok hediye ve ihsanlara nâil olup, cümlesini bir eliyle alarak, diğeriyle bi-temâmihâ fukarâ ve muhtâ-ceyne tev-zî' etmiş ve evâhir-i ömründe bir köye çekilip, orada edindiği bir küçük bağda münzevî olmuş idi. Bir gün ahhâbından bir cemâat ziyaretine gidip, birçok vakit kapıyı çaldıkları halde açılmadığından, içlerinden birisi duvardan atlayıp kapıyı açmış ve içeriye girdiklerinde kendisini ser be-zemîn-i secde olduğu

¹⁵ Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 241; Rubâînâme, s. 177.

halde meyyit görmüşler ve elinde yukarıdaki rubâîyi hâvî bir parça kâğıt bulmuşlar.

Hurde 14

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را
به خالِ هندویش بخشم سمرقند و بخارا را¹⁶

Tercüme

“O Şirazlı dilber gönlümüzü ederse, onun siyah benine Semerkant’la Buhara’yı bağışlarım.”

Mütâlaa

Timurlenk Şiraz’ı zapt ettiğinde, bu beytin kaili olan şâir-i meşhûr Hâfız-ı Şîrâzî ber-hayat idi. Timur şâiri celb ile makâm-ı itâbda: “Ben zabt u teshîr ettiğim bunca bilâd-ı ma‘mûreyi, mahzâ vatanım ve makarr-ı hükümetim olan Semerkand ve Buhâra’yı âbâdân etmek için tahrib ettiğim halde, sen kim oluyorsun ki belde-i azîmeyi bir dilberin benine bağışlıyorsun!” deyince, Hâfız pejmürde kıyafetini göstererek: “Padişahım, ben böyle nâ-be-mahal yere bahş ede ede bu hâle geldim” demiş. Timur bu latîfeden ziyâdesiyle hoşlanıp, kahr niyetini lutfâ tebdîl ile şâire pek çok ikrâm ve iltifât etmiş.

Hurde 15

دجله را امسال رفتاری عجب مستانه است
پای در زنجیر و کف بر لب مگر دیوانه است

Tercüme

“Dicle’nin bu sene ne tuhaf bir mestâne yürüyüşü vardır! Ayağı zincirde, ağzı köpürmüş, sanki delidir!”

Mütâlaa

Bu beytin birinci mısraı Hvâce Selman, ikincisi Nâsır-ı Buhârî tarafından bedâheten söylenmiştir. Nâsır-ı Buhârî Hacca giderken Bağdad’a uğrayıp Hvâce Selman’la görüşmek için bir vesîle intizârında iken, bir gün Hvâce’nin tuğyân etmiş olan Dicle nehrini seyrederek gezmekte olduğunu görmekte, yanına gidip selâm vermiş ve Hvâce Selman kendisinin kim olduğunu sorup, Nâsır “Bir merd-i garîb şâirim” diye cevap verince, Selman bunun şiiirini tecrübe için ilk mısraı söylemiş ve bu merd-i garîb tarafından derhal ikincisini

¹⁶ Dîvân-ı Hâfız, s. 2; Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 229.

işitince, derece-i kemâlini anlayıp, o saatten itibâren aralarında râbıta-i muhâleset peydâ olmuş.

Hurde 16

آن مفر آفاق که بُد قطبِ زمان
شیخی که چو او نبود در کون و مکان
در پانصد و هشت او به دهر آمده بود
در ششصد و یازده برون شد ز جهان

Tercüme

“Ol âlemin sermâye-i mefhareti ki kutb-ı zaman idi; o şeyh-i bozorgvâr ki kevn ü mekânda nazîri yoktur; 507 tarihinde dünyaya gelmişti; 611’de dünyâdan gitti.”

Mütâlaa

Bu tarih, kutbu’l-ârifin Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr hakkında söylenmiştir. Müşârünileyh yüz dört yaşında olduğu halde Cengiz’in ordusuna mensup bir Moğolun eline esir düşmüştü. Moğol kendisini katl etmek üzere iken, diğer bir Moğol bu ihtiyarın beyne’l-islâm meşhûr bir zat olduğunu ve fidye olarak Müslümanlardan çok akçe alabileceğini ihtâr edince, Moğol katlinden sarf-ı nazar edip, fidyesini bulmak için, Hazret-i Şeyh’i gezdirmeye başlamış. O es-nâda erbâb-ı hamiyetten biri çıkıp yüz bin altın teklif edince, Şeyh Moğol’a demiş ki: “Bu benim kıymetim değil, tam kıymetimi bulmadıkça satma.” Moğol, daha çok veren bulunur ümîdiyle Hazret-i Şeyh’i gezdirmekte devam etmekte iken, arkasında bir torba samanı bulunan fakir bir âdem geçip: “Şu ihtiyarı bana bağışla, sana şu samanı vereyim” deyince Hazret-i Şeyh, Moğola “İşte benim kıymetim budur, sat” demiş. Moğol kızıp o ma‘den-i hakikatın rîş-i sefidini hûn-ı gerdânyla lâle-gûn etmiş.

Hurde 17

از برای جرعهء مئی خادم میخانه ام
خدمتِ رندان کنم تا پر شود پیمانه ام

Tercüme

“Bir kadeh şarap için meyhane hizmetçisi oldum. Kadehim doluncaya kadar sarhoşlara hizmet ederim.”

Mütâlaa

Bu beyt-i garîb meşâhîr-i şuarâdan Abdâl-ı Isfahânî’nindir. Abdâl ibtidâ-yı emirde attâr olup, muahharen aşk sebebinden dîvâneliğe vurarak yalınayak gez-

meye başlamış ve bir müddet tımarhânede zencîr-bend kaldıktan sonra, meyhânelerde müşterilere hizmet etmeye başlamış ve ücrete mukabil kendilerinden birer miktar şarap alıyormuş. Bu hâliyle beraber yine şiir söylemekten tehî kalmaz ve şiiri de letâfetten hâlî olmaz imiş. Yukarıdaki beytiyle kendi hâlini tarif ettiği gibi, aşağıdaki gazel ile de meyhâne müdâvimleri olan Tebriz Ermenilerini medhediyor:

من گبر نَومِ میانِ ایشان	گیران همه گرد من چو خویشان
طبع بد و خاطر پریشان	دارند دلّی خوش و ندارند
اینگونه که دیده ام از ایشان	والله که ندیدم از مسلمان
در دیر نشسته چو کشیشان ¹⁷	ابدال ز بهر یک پیاله

Tercüme

“Bütün gebrler¹⁸ akraba gibi etrâfımı alıyorlar, ben onların ortasında yeni bir gebrim. Onların pek temiz kalpleri vardır, fena tabiatleri yoktur ve hâtırları perişan değildir. Onlarda gördüğüm tavrı vallâhi Müslümanda görmedim. Abdal, bir kadeh şarab için papas olmuş, meyhâneyi kilise itihâz etmiş.”

Mülâhaza

Abdâl, evâhir-i ömründe tövbekâr ve müttakî olmuş.

Hurde 18

کافری مان فرست خونخواره	ای خداوندِ هفت سیّاره
جوي خون راند او ز جو باره	تادر و نشت را چو نشت کند
هر یکی را کند دو صد پاره ¹⁹	عددِ مردمان بیفزاید

Tercüme

“Ey yedi seyyârenin sâhib ve hâlıkı olan Cenâb-ı Allah! Bize hunhar bir kâfir gönder ki şehir ve ovayı el ayası gibi düz ederek her şeyi süpürüp geçsin, boyunlardan kan seli aktsin. İnsanların adedini artırmak üzere, her birini yüz parça etsin!”

Mütâlaa

¹⁷ Metin: ابدال: ابدال

¹⁸ Gebr, asıl Zerdüşî dininde olan ateşperestlerin ismi ise de Farsîde ale'l-umûm gayrimüslimlere dahi itlâk olunur ve bizde kullanılan “gâvur” kelimesi bundan münhariftir. (MN)

¹⁹ Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 115.

Bu dehşetli bedduâ, şâir-i meşhûr Kemâlüddin İsmâîl-i İsfahânî tarafından ehl-i İsfahan hakkında söylenmiştir. Ehl-i İsfahan bu bedduâyâ mâ-sadak olup, çok geçmeden evlâd-ı Cengiz'den Ogatay Kaan'ın askeri şehri zabt ile ahâliyi katliâma uğrattılar. Şair kendisi dahi bed-duâsı tesirinden hâriç kalmadı. Müşârünileyh şehrin hâricinde bir zâviyede uzlet-güzîn bulunduğundan, Moğolların tecâvüzünden kurtulmuş ise de halk Moğolların bu zâta olan riâ-yetlerini gördüklerinden, mallarını yağmadan kurtarmak için, zâviyesinin yanında bulunan bir kuru kuyuya doldurmuşlar. Bir Moğol çocuğu oynarken, topunu kuyuya düşürmüş ve topunu çıkarmaya çabalarken, oraya defnedilmiş olan emvâli keşfederek haber vermiş. Moğollar emvâli aldıktan sonra, şâir-i münzevîyi tutup senin daha başka emvâl-i mestûren vardır diyerek, söyletmek için bin türlü işkencelerle öldürmüşler.

Hurde 19

با خلق چنان مکن که چون فعل تو را
هم با تو عمل کنند رنجیده شوی

Tercüme

“Başkası tarafından senin hakkında sâdır olduğu halde, seni incitecek muâmeleyi sen de başkasına revâ görme.”

Mütâlaa

Avrupa ulemâsı Nasrâniyyetin mezîyetini başlıca İncil'in bu mealde olan bir âyetine hasredip, bu sözü hikmet-i ahlâkın bir düstûr ve esâsı addettiklerinden, İncil'in âyetinden elbette haberi olmayan Ehli-yi Şîrâzî'nin bu beyti şâyân-ı dikkattir.

Hurde 20

ای رازق مور و مار و زاغ و بلبل²⁰
گشتند هلاک بندگان تو به کُل
مشتی سگ را بهانه ساخته ای
از توست تو می کنی چه تاتار و مغول

Tercüme

“Ey karınca, yılan, karga ve bülbülün rezzâkı olan Cenâb-ı Hallâk! Kul-ların kâffeten helâk oldu! Bir avuç köpekleri bahâne ettin, bu sendendir, sen yapıyorsun, Tatarın Moğolun işi değildir.”

²⁰ Metin رازق: رازق

Mütâlaa

Cengiz Han Moğol tâifesiyle Asya'nın şark-ı şimâli cihetinden bir belâ seli gibi memâlik-i İslâmiyyenin üzerine hücum ile, her yerde katletmeye ve her ma'mûreyi vîrâneye çevirmeye başladığında, ehl-i İslâm tâb-âver-i mukavemet olamayıp, bir veleh ve hayrete dalarak, bu âfete bir dâhiye-i semâiyye nazarıyla bakmaktan başka bir şey düşünemediler ve Moğolların mezâlimini kendi ef'âl-i nâ-marziyyelerine bir mücâzât-ı İlâhiyye olarak telakki ettiler. Şeyh Ebu'l-Cenâb'ın yukarıdaki rubâisi bu efkâr-ı umûmiyyenin tercümânî makamındadır.

Hurde 21

چو شاه معرکهء چرخ مسکن و مأواست	به روز نکبت اگر برج قلعهء فلکت
حصار محکم تو همچو دامن صحراست	یقین بدان که بوقت نزول سِرِّ قضا
تراکشادگی از حصن گنبد خضراست	به روز دولت اگر مسکن تو هامون است
به روز دولت و نکبت که کار کار خداست	تو کار نیک و بد خود را بحق بکن تفویض

Tercüme

“Nekbet gününde, ma'reke-i çarhın hükümdarı gibi, kal'a-i felek burcunda mesken ve me'vâ tutsan bile, iyi bil ki sırr-ı kazânın hengâm-ı nüzûlunda, senin muhkem hisârın bir ova eteği gibi müdâfaaya gayr-i sâlih olur. Devlet gününde, meskenin ova dahi olsa, kubbe-i minâ-gün-ı semânın hisnından sana feth ü zafer gelir. Sen gerek devlet ve gerek nekbet gününde iyi-fenâ her bir işini Al-lâh'a havâle et, zira iş Allâh'ın işidir.”

Mütâlaa

Sultan Muhammed Harezmsâh ki Asya-yı vustâ ve İran'ı fethedip bir büyük devlet ktesis eylemiş ve hilâfeti Abbâsîlerden nez' ile evlâd-ı Resûl'e tevcih etmek üzere Bağdad üzerine müteheyi'-i azîmet bulunmuş idi, nâgehân memâlik üzerine çöken Cengiz'in askerine karşı sebât edemeyip Mazenderan'a kaçmış ve orada Âbgûn cezîresinde ihtifâ etmiş olduğu halde, derd-i derûnundan ve ora havasının vehâmetinden hastalanmış ve birkaç gün zarfında saçı sakalı ağarmış olduğu halde, yukarıdaki kıt'ayı bedâhетен inşâd edip yazıyor ve hüngür hüngür ağlıyormuş. Bu hal kendisini birkaç günde telef etmiş. Rivâyete göre kendisi kaçtığı esnâda, ehl-i İslâm, erkek, kadın, çocuk yolu üzerine çıkıp: “Bizi nerede bırakıp da gidiyorsun! Bizi Moğolların ellerinde bırakma!” diyerek ağlaştıklarında, kendisi: “İstihkâmlar yapın!” diyerek yoluna devam ediyormuş. Hakîkaten Asyâ-yı vustâ ve İran'da harabeleri el-yevm mevcut olan istihkâmâtın ekserisi o vakit müşârünileyhin tavsiyesi üzerine yapılmıştı, lâkin o seyl-i belânın önünü kesememişti.

Hurde 22

من نه مرد زن و زر و جاهم بخدا گر کنم و گر خواهم
گر تو تاجی دهی به احسانم به سر تو که تاج نستاتم²¹

Tercüme

“Ben kadın, para ve makam-mevki recülü değilim. Evlenirsem ve mevki istersem Allah belâmi versin! Sen bana ihsan olarak bir saltanat tacı dahi versen, senin başın için, almam!”

Mütâlaa

Fakr ile kanâatı ve dünyada istiğnâyı son dereceye kadar vardırıran bu iki beyit mutasavvıfın-i şuarâdan Hakîm Senâî'nindir ki Sultan Behramşah-ı Gaznevî kendisine hemşiresinin nikâhını teklif ettiğinde, cevâb-ı red makâmında söylemiştir. Şâir-i müşârünileyhin makâm-ı ma'nevîsi bir derecededir ki Hazret-i Mevlânâ kendisi hakkında buyuruyorlar:

عطار روح بود سنائی دو چشم او
ما از پی سنائی و عطار آمدیم²²

Tercüme

“Şeyh Attâr ruhtur, Hakîm Senâî onun gözüdür. Biz Senâî ve Attâr'a tâbi olduk.”

Mütâlaa

Hakîm Senâyî, evâil-i hâlinde Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'nin meddâhı idi. Silk-i şuarâdan tarîk-ı muhakkıkîne intikaline Gazne'de şöhret-yâb olan Lây-hâr adlı bir dîvâne sebep olmuştur. Lây-hâr meyhanelerden şarap tortularını toplayıp, yattığı külhanlarda içerdi. Sultan Mahmûd'un Hind seferine müteheyyi'-i azîmet bulunduğu bir zamanda, Senâî müşârünileyhin sitâyîşinde bir kasîde tertîb edip gece vakti takdîme gidiyordu. Bir külhanın yanından geçerken, bir ses işitmekle durup kulak verdiğiğinde, Lây-hâr ile kendisine sâkîlik eden kendisi gibi Melâmiyyûndan biri arasında şöyle bir mükâleme cereyân etmekte olduğunu işitti: Lây-hâr diyordu ki: “Bir kadeh doldur, Gaznevî Mahmudcuğun körlüğü aşkına içeyim!” Sâkîsi cevap veriyordu ki: “Hatâ ediyorsun, Sultan Mahmûd âdil padişahdır. Lâyhâr diyordu ki: “Evet, öyledir. Lâ-

²¹ Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 76.

²² Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 75.

kin insafsız ve tamahkâr bir adamcağızdır! Henüz Gazneyn'i lâyıkiyle zaptı altına almadığı halde, diğer memâlik fethi arzusundadır.”

Bu konuşma üzerine, Lâyhâr bir kadeh şarap tortusu yuvarladıktan sonra, yine sâkisine tevcih-i hitâb ile: “Bir kadeh doldur, şâir Senâyîciğin körlüğü aşkına içeyim!” dedi. Sâkisi cevap verdi ki: “Hakkın yoktur, Senâyî zarîf ve hoş-tab‘ bir şâirdir. Lâyhâr dedi ki: “Hayır, o çok ahmak bir adamdır; saçma-sapan birtakım sözler uydurup, adını şiir koymuş ve her gün diğer bir ahmanın yanına gidip dalkavukluk ediyor. Bilmiyor ki onu, bunun için yaratmamışlardır. Rûz-i mahşerde kendisinden cevap istediklerinde o saçma şiirlerini mi gösterecektir?”

Senâyî, abdalın bu sözlerinden ziyâdesiyle müteessir olup, Sultan Mahmud'un yanına gidecek iken, dönüp evine gitmiş ve medâyh divanını suya atarak, dünyadan bir dereceye kadar inkitâ‘ edip, tarîk-ı ehl-i hâle sülûk etmiş ki nihâyet yalınayak gezmeye başlamış.

Hurde 23

خرد را دوش می گفتم که این کهنه جهان از کی شد از غوغای شیطان در سویدای هوا خالی
خرد گفتا عجب دارم که می دانی و می پرسی به عهد علم غزالی به عهد علم غزالی²³

Tercüme

“Dün gece kendi aklıma diyordum ki bu köhne cihan ne vakitten beri şeytanın kavgasından hâlî kaldı. Aklım cevap verdi ki: “Taaccüb ediyorum ki bildiğin halde soruyorsun. Gazzâlî'nin ilmi zamanında, Gazzâlî'nin ilmi zamanında.”

Mütâlaa

Ünlü şâirlerden İmâd-ı Zûzenî esnâ-yı seyâhatte Tûs'a uğradığında, Hucetüslâm İmâm-ı Gazzâlî ile görüşmek hevesine düşmüş ve vesile olmak üzere yukarıdaki kıt'ayı yazıp kendisine göndermiş. Zûzenî bu mülâkatten pek çok istifâde edip, İmâm-ı müşârünileyhin irşâdıyla ehl-i hakikat sırasına geçmiştir.

Gazzâlî'nin ömür süresini ve vefât-ı târîhini mübeyyin olan şu beyit de zikre şâyândır:

نصیبِ حجتِ اسلام ازین سرای سپنج
حیاتِ پنجه و چار و ممت پانصد و پنج²⁴

²³ Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 58.

²⁴ Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 79.

Tercüme

“Hüccetüislâm İmâm-ı Gazzâlî'nin bu mihmânserâ-yı âlemden nasîbi elli dört senelik ömür ile beş yüz yedi târîhinde vâki 'vefatından ibarettir.”

Hurde 24

جهان را بلندی و پستی تویی
ندانم چه ای هر چه هستی تویی²⁵

Tercüme

“Dünyada a'lâ ve ednâ sensin. Bilmem nesin, lâkin her ne var ise sensin.”

Mütâlaa

Bu beyit sultânüşşuarâ Firdevsi-i Tûsî'nindir. Müşârünileyh vefat ettiğinde meşâhîr-i evliyâullahtan Ebu'l-Kâsım-ı Gurgânî, Firdevsî *Şehnâme*'sinde Mecusî hükümdar ve kahramanlarını medhetmiştir diye cenazesinin namazını kılmak istememiş. O gece rüyasında şâiri cennet-i Adn'de pek âlî bir derecede görmüş. Sebebini sordukta, Firdevsî: Tevhid hakkında söylediğim şu beytin ecir ve mükâfâtıdır, diye cevap vererek yukarıdaki beyti okumuş. Gurgânî uyandığında, Firdevsî hakkında tashîh-i efkâr edip özr-h^vâh olmuş.

Hurde 25

در علم و هنر مشو چو من صاحب فن
تا نزد عزیزان نشوی خوار چو من
خواهی که شوی پسند ارباب زمن²⁶
کنگ آور و کنگری کن و کنگر زن²⁷

Tercüme

“İlim ve hünerde benim gibi sâhib-i fen olma ki küberâ indinde benim gibi hâr ve hakîr olmayasın. Zamane âdemlerinin makbulü olmak istersen, arsız ol, dal-kavukluk et, çalgı çal.”

Mütâlaa

Zürefâ-yı şuarâdan Ubeyd-i Zâkânî evâil-i hâlinde ulûm-i mütenevvîa ile meşgul olup, Şiraz'da Şah Ebû İshâk'ın nâmına meânî ve beyâna müteallık bir

²⁵ Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 45.

²⁶ Metin: مقبول Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 217.

²⁷ Metin: کنگر زن Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 217.

kitap yazmış; takdim etmek üzere şahın huzuruna çıkmak istediğinde, bir dal-kavukla eğlenmekte olduğunu beyanla duhûlüne mümânaat etmişler. Ubeyd-i Zâkânî o vakit yukarıdaki rubaiyi söyleyip, fî mâ ba'd terk-i ilm ü hünerle hezeliyyâta sapmış, bu hâlini takbîh eden bazı zevâta cevâben dahi şu kıt'ayı söylemiş:

ای خواجه مکن تا بتوانی طلب علم کاندر طلب راتبِ هر روزه بمانی
رو مسخرگی پیشه کن و مطربی آموز تا دادِ خود از کهنتر و مهتر بستانی²⁸

Tercüme

“Efendi, elinden gelebildiği kadar ilim tahsil etme; zira bir günlük yiyecek tahsîlinde güçlük çekersin. Git, maskaralığı san'at edin; çalgıcılık öğren ki büyük-küçük herkes sana riâyet etsin.”

Mütâlaa

Ubeyd'in Cihan Hatun nam şâire ile müşâareleri olduğu gibi, ekâbir-i asrından H^vâce Selman ile dahi bir mülâtefesi geçmiştir. Şöyle ki H^vâce Selman kendisini şahsen tanımaksızın bir kıt'a ile hicvetmişti. Bir seferde H^vâce Kemâl ihtişamla bir suyun kenarına indiğinde, Ubeyd dahi yayan yürüyerek oraya vâsıl olmuş ve H^vâce Selman bunun nereli olduğunu sorup, Kazvinli olduğunu öğrendikte: H^vâce Selman'ın eş'ârından bir şey biliyor musun, deyince, Ubeyd şu iki beyti biliyorum, demiş:

من خراباتیم و بادہ پرست در خراباتِ مغان عاشق و مست
می کشندم چو سبو دوش بدوش می برندم چو قدح دست بدست²⁹

Tercüme

“Ben meyhane adamıyım ve şaraba tapanlardayım. Meyhanede âşık ve sarhoş Mecusiler beni desti gibi omuzdan omuza, kadeh gibi elden ele gezdirirler.”

Mütâlaa

Ubeyd bu iki beyti okuduktan sonra: Ben, H^vâce Selman'ı büyük ve fâzıl bir âdem bilirim; bunun için, me'mûl etmem ki bu beyitler kendisinin olsun; olsa olsa haremî söylemiştir; çünkü onun hakkında daha ziyâde yakışıyor, demiş. H^vâce Selman bundan mahcûb olup, bu adamın Ubeyd olduğunu ferâsetle anlamış ve kendisini hicvetmiş olmasından özr-h^vâh olup, fî mâ ba'd muhib ve dost olmuşlar.

²⁸ Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 218.

²⁹ Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 218.

Hurde 26

خوشابادِ عنبرِ شمیمِ سحر که بر خاکِ کرمائش باشد گذر
 ز من تا چه آمد که چرخ باند از آن خاکِ پاکم به غربت فکند
 به بغداد بهر چه سازم وطن که ناید بجز دجله در چشم من³⁰

Tercüme

“Kirman toprağının üzerinden geçmiş olan anber kokulu seher rüzgârı ne güzeldir! Benim ne suçum vardı ki çarh-ı felek beni o mübarek topraktan ayırıp gurbete attı? Dicle’sinden başka gözüme bir şeyi girmeyen Bağdad’ı niçin tavattun ediyorum?³¹”

Mütâlaa

Firâk-ı vatanın sâde ve fakat güzel ve müessir bir tasvîri makamında olan bu beyitler meşâhîr-i şuarâdan H^vâcû-yı Kirmânî’ nindir. Müşârünileyh Kirmanlı olduğu halde, sâika-i kader kendisini vatanında yaşatmayıp, ekseriyâ diyâr-ı gurbette ve ale’l-husûs Bağdad’da imrâr-ı eyyâm ettiğiinden, vakit vakit hicret-i vatan kendisini böyle figân-âmîz beyitlerle nâlân ediyormuş.

Hurde 27

ماگر چه به نطق، طوطی خوش نسیم
 بر شکر گفته های سعدی مگسیم
 در شیوه شاعری به اجماع امم
 هرگز من و سعدی به امامی نرسیم

Tercüme

“Biz nutukda bir tûti-i hoş-nefes isek de Sa’dî’nin şeker sözleri üzerinde bir sineğiz. Şâirlik şivesinde, icmâ’-ı ümemle, benimle Sa’dî hiçbir vakit İmâmî’nin ka’bında olamayız.”

Mütâlaa

Bu iki beyitle H^vâce Mecdüddîn-i Hemger, bazı fuzalânın, bu üç şâirin dercâtını suâl zımında, yazmış oldukları bir kıt’aya cevap veriyor. O kıt’anın bir beyti şudur:

³⁰ Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 187.

³¹ Dicle’nin göze girmesi tabiri gözyaşının kesretini de ima eder. (MN)

ز اشعارِ تو و سعدی و امامی

کدامین پیسنندند اندرین بوم³²

Tercüme

“*Senin ve Sa’dî ve İmâmî’nin eş’ârından bu memlekette hangilerini daha iyi beğenirler?*”

Hurde 28

سرِ افاضلِ دورانِ امامِ مَلّت و دین خدایگانِ شریعتِ درین چه فرماید
که گربه ای سرِ ده قمری و کبوتر را به شب ز تن ز ره ظلم و جور برُیاید
خدایگانِ کبوتر ز رویِ شرع و قصاص اگر بریزد خونِ گربه را همی شاید³³

Tercüme

“*Ey efâzıl-ı devrânın reîsi ve millet ve dînin imâmı! Şeriat sâhibi bu meselede ne buyuruyorlar: Bir kedi gece vakti on güvercin ve kumrumun başını, zulm ü cevr tarîkıyla bedenlerinden ayırıp kaptığı halde, güvercinlerin sâhibi kisas niyetiyle kedinin kanını dökerse, şer’an câiz midir?*”

Mütâlaa

Fahrülmelik’in çok sevdiği güvercinlerini kedi boğduğu için, yukarıdaki kıt’ayı nazmedip, ünlü şâir İmâmî’ye göndererek bu konuda fetva istemiş. İmâmî de buna cevap olarak şu kıt’ayı yazıp göndermiş:

ایا لطیف سؤالی که در مشام خرد ز بوی نکهتِ خلقت نسیم جان آید
به گربه نیست قصاصی که صاحبِ مَلّت چنین قصاص به شرع گزین نفرماید
نه کم ز گربهء بید است گربهء صیّاد که مرغ بیند و بر شاخ پنجه بگشاید
اگر به ساعدِ سیمین خود سری دارد به خونِ گربه همان په که دست نالاید
بقایِ قمری و عمرِ کبوتر ار خواهد قرارگاهِ قفس را بلند فرماید³⁴

Tercüme

³² Metin. کدامی: کدامین³²

³³ Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 127.

³⁴ Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 127.

“Ne latîf sual ki aklın dimağına hikmet-i hilkat kokusunu hâvî bir râyiha getirir. Kediye kısas lâzım gelmez, zira Sâhib-i millet, şerîat-ı garrâsında böyle kısasa cevaz buyurmuyorlar. Ağaç dalının üzerinde kuş görünce, pençesini açan avcı kedi, fare tutan kediden geri kalmıyor. Kendi sâid-i sîminize muhabbetiniz var ise, kedinin kanına elinizi bulaştırmazsanız iyi edersiniz. Kumruların bekasını ve güvercinlerin hayâtını isterseniz, emir buyurursunuz da kafesi yüksek yere koyarlar.”

Hurde 29

شمع خود سوخت شب دوش به زاری و امروز
گر لگن را طلبد شاه ز من می سوزم

Tercüme

“Dün gece mum ağlaya ağlaya yandı. Bugün ise padişah şamdanı isterse, ben yanacağım.”

Mütâlaa

Şâir-i meşhûr Selmân-ı Sâvecî, bir gece Sultan Üveys’in sarayından evine giderken, yolu görmek üzere eline bir altın şamdan vermişler. Ertesi gün şamdanı istemeye geldiklerinde, bu beyti yazıp Sultan Üveys’e göndermiş.

Sultan Üveys fevkalâde muhsin ve mültefit bir hükümdâr-ı nîk-haslet olduğundan, genç yaşında vaki olan vefâtında müşârünileyh Selmân-ı Sâvecî şu mersiye-yi okuyarak ağlamış:

دریغا که پژمرده شد ناگهانی گلِ باغِ دولتِ بروزِ جوانی
دریغا سواری که جز صیدِ دلها نمی کرد بر مرکبِ کامرانی³⁵

Tercüme

“Hayf ki genç yaşında o devlet bağının gülü ansızın soldu! Yazık öyle bir kahramana ki kâm-rânlık rahşına sevâr olduğu halde, gönülleri avlamaktan başka bir şey yapmıyordu.”

Mütâlaa

Müşârünileyh Sultan Üveys’in fazilet ve irfanı dahi ahlâkı nispetinde imiş. Can vereceği vakit söylemiş olduğu şu beyitler buna şâhid ve delildir:

ز دار الملکِ جانِ آخر به شهرستانِ تنِ رفتم غریبی بودم اینجا چند روزی با وطنِ رفتم

³⁵ Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 296.

غلام خواجه ای بودم گریزان گشته از خواجه در آخر پیش او شرمنده با تیغ و کفن رفتم³⁶

Tercüme

“Ruh memleketinden cisim şehrine bir seyahat etmiştim. Birkaç gün mi-safir kaldıktan sonra vatanıma döndüm. Bir efendinin kölesi idim ki efendimden gizlice kaçmışım. Nihayet mahcup olup kılıç ve kefenle efendimin huzuruna dönüyorum.”

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed-i Behiştî-yi Şîrâzî, *Rubâînâme Guzîde-i Rubâiyyât ez Rûdeki-yi Semerkandî tâ İmrûz be-inzîmâm-i Şerh-i Rubâiyyât*, Tahran 1372 hş.

Bostân-ı Sa'dî, nşr. Gulâmhuseyn-i Yûsufî, Tahran 1363 hş.

Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-şuarâ*, nşr. Muhammed-i Ramazânî, Tahran 1338 hş.

Dîvân-ı Am'ak-ı Buhârî, nşr. Saîd-i Neffisî, Tahran 1339 hş.

Dîvân-ı Enverî, nşr. Muhammed Takî Muderris-i Razavî, I-II, Tahran 1372 hş.

Dîvân-ı Hâfız, nşr. Kâsım-ı Ganî & Muhammed-i Furûğî, Tahran 1385 hş.

Divan-ı Şehriyâr, Ustâd Muhammed Huseyn Şehriyâr, I-III, 1376 hş.

Muallim Naci, *Hurde-furûş*, İstanbul 1302.

Muallim Naci, *Tercüme Eserler: Hurde-furûş & Sâib'de Sözü & Sânihâtü'l-Acem & Hikemü'r-Rifâî & Mütercem & Ubeydiyye & Nümüne-i Suhan*, haz. Mehmet Atalay - Mehmet Yavuz, Çantay Kitap Kirtasiye, İstanbul 2009.

Şemseddin Sâmî, *Hurde-çîn*, İstanbul 1302.

³⁶ Tezkiretü's-şuarâ, s. 295.